

Etymologisia lisiä

Erkki Itkonen

1. Sanalla *vieri* on monta osittaista synonyymia, kuten *syrjä*, *reuna*, *laita*, *sivu*, *ääri*, *parras*, *kallas*, *äyräs*. Nykysuomen sanakirja ilmoittaa sitä käytettävän puhuttaessa »(välittömästi) jhk rajoittuvasta alasta» (NS VI s. 488), ja tämä määritelmä vastaakin yleistä kielitajua, jonka mukaan *vieri*-sanan tarkoite jää attribuuttina olevan substantiivin tarkoitteen ulkopuolelle. Tässä suhteessa *vieri* on siis eri asemassa kuin esim. *syrjä* (leivän *s.*), *reuna* (pöydän *r.*) ja *laita* (veneen *l.*). *Oja(n)vieri* tuntuu olevan väljempi kuin *ojanreuna* t. *-syrjä*; reunaman 'särmä'-merkitys ei tule selvästi tajuntaan. Sanojen *oja(n)-*, *tie(n)vieri* tarkoilta synonyymeilta vaikuttavat *ojan-*, *tienvarsi*. *Vieri*-sanaan merkitykseltään jokseenkin täysin rinnastuvia lienevät sen vastineet lähisukukielissä, ts. karj.-aun. *vieri*, lyyd. *vier*, veps. *ver*, *vef*, vir. *veer*.

Tuskin voi epäillä sitä, että verbin *vierrä* vartalo *viere-* on etymologisesti sama sana kuin substantiivi *vieri*. Tämän yhdistelmän on esittänyt ainakin Aimo Turunen Kalevalan sanakirjassa s. 333. Sanalla *vierrä* (kontinuat.-johdos *vieriä*) on samaa merkitseviä vastineita kaikissa muissa ims. kielissä: karj.-aun. *vierrä*, lyyd. *vierdä*, veps. *verda*, vatj. *vërrä*, vir. *veereda*, liiv. *vièrð*. Johdoksista *vieremä* 'joen t. mäen rinne, vieru, viettävä maa' (laajalti murteisessa) sekä *vieru* (harv. *viero*, *viery*), karj. *vieru*, vir. *veer* (gen. *-u*) id. ei voi tietää, onko niitä pidettävä substantiivi- vai verbikantaisina. Ksm. **vëre-* on ollut samanlainen nominiverbi kuin *syлке-*, *tuke-*, *tuule-* yms., ja nominin funktiossa sillä on täytynyt olla merkitys 'rinne, viettävä maankohta'. Useimmat uralilaiset nominiverbit ilmaisevat toimintaa ja sen samanaikaista tulosta (vrt. kirjoittaja, Kieli ja sen tutkimus s. 226—227), ja olisi helppo kuvitella, että näin olisi tässäkin tapauksessa ollut asian laita. Verbinä **vëre-* olisi siis merkinnyt suunnilleen 'sortua rinteeksi t. hiekkatörmäksi (esim. rantapenger), valua törmää alas (hiekkä, sora)'. Nimenomaan tämä merkitys on murteittain ims. **vëre-*verbin lappalaisella vastineella L *vierrat*, N *fierrât* (tässä esiintyy norjanlapissa varsin tavallinen sporadinen muutos *v->f-*), I *vierrad*, Ko. *vierrvd*, Kld. *vïrrvð* 'vieriä'; lisäksi mm. 'raueta (hiekkatörmästä), vieriiä alas rinnettä (kivet ja sora)' (L, N), 'liittää, luisua (reki t. ahkio kaltevalla tiellä)' (N, venäjänlappi), 'tylsistyä (esim. viikatteen terä)' (N, I). Kun korkean

hiekkaperäisen rannan sortumiseen kuuluu alinomaa nähtävänä ilmiönä isojenkin kivien vieriminen törmän seinämällä, on *vierrä*, *vieriä* voinut tältä pohjalta laajentua tarkoittamaan minkä hyvänsä esineen vastaavanlaista liikettä. Sm. *vyöryä* (<**võrü-*), jonka rinnalla vielä murteittain tavataan *vieryä* (Hakulinen, SKRK³ s. 32), on refleksiivijohdos (<**vëri-*; *ë > *ö on sananalkuisen *v:n* ja 2. tavun *ü:n*, ehkäpä tavunrajaisen *r:n*kin yhteisvaikutusta). Tässä hiukan tarpeettomalta tuntuva refl.suffiksi saattaa olla sellaisten sanojen kuin *valua*, *sortua*, *kaatua*, *painua* analogiaa.

Vieri-sanana vastineeksi lapista esitetty (vrt. T. I. Itkonen, SUSA 32: 3 s. 60) *vierrä* vastaa sitä äänneasultaan (vrt. sm. *kieli* ~ lp. *giellá*; teoreettisesti voisi lp. sanan lähtömuoto olla myös *väre, vrt. sm. *käte-* ~ lp. *giettä*) ja sopii semanttisestikin tähän yhteyteen: U *veärra* 'Steigung' (siis 'mäki, maan nousukohta'), L *vierra* 'langgestreckter Sandrücken mit ebenem Kamm und gleichmässiger Abdachung', N (Ibestad, Ofoten) *vierrá* 'lang, skogklædd bakke, som faller bratt ned på den ene langsida, (Of.) en rygg', Ko. *vierr^a*, Kld. *virr'*, T *virr^(a)* »tieve», kunnas (pyörcä t. pitkulainen), harju, metsäinen kunnas'. Jos lähdetään siitä, että ims. *vieri* on aikaisemmin tarkoittanut paitsi vierustaa, laitaa myös rinteitä, vierua, ja verrataan näitä ja lp. sanan merkityksiä 'mäki (mäenrinne), harju, kunnas' keskenään, niin paralleelitapauksia on runsaasti, esim. sm. *mäki* 'Abhang, Abfall; Steigung; Hügel, Anhöhe, Berg'; syrj. *tsoi* 'hohes Ufer; Abhang; Berg, Hügel, Anhöhe'; ostj. *ur*, mm. 'särmä; harjanne, selänne, vaara, metsäharju', vog. *ör*, (*w*)*ur* 'Kante, Rand; Bergrücken'; ostj. *rep*, *rew* 'jokiranta; rantatörmä, -töyräs, jyrkkä jokiäyräs, rinne; mäki, vuori'; ostj. *ʈʂip* '(viettävä) ranta; mäen rinne, pengler, töyräs; mäki, kumpu'. Valaiseva on myös ieur. sanue ven. *béreg* 'ranta', ruots. *berg*, saks. *Berg* 'vuori'. Ven. sanan vastineet muissa slaav. kielissä merkitsevät sekä 'ranta' että myös 'syrjä, laita, reuna (esim. rotkon), reunus; vieru, rinne; pengler, valli; ylänkö, kumpu, kunnas, mäki; kasa, läjä'. Nämä ovat esimerkkejä osittain synekdokeesta, jossa osan nimi on muuttunut kokonaisuuden nimeksi tai päinvastoin (esim. 'mäen rinne' $\cong$ 'mäki, kunnas'), osittain metonymiasta, tarkoitteiden välittömän yhteyden aiheuttamasta merkityksenmuutoksesta. Mikäli ims. *vieri* on alkuaan ollut rinteen, vierun nimitys, niin merkitys 'vierus, laita' perustuu metonymiaan. Esim. ojan tai rannan viertä kulkeminen tapahtuu pitkin reunan päällispuolta, joka on viettävän seinämän t. rinteen jatkoa mutta ei enää oikeastaan kuulu siihen. Kaiketi tällaisten maisemassa olevien rajojen epä-määräisyys on tarjonnut *vieri*-sanalle mahdollisuuden siirtyä funktioon 'jhk välittömästi rajoittuva ala'. *Vieri*-sanalle ominaista merkityksenkehitystä maastotermistä postpositioivartaloksi näyttää osoittavan myös seur. sanue: karj.-aun. *palzi* (gen. *pallen*) 'reuna, varsi, vierus, äyräs (esim. joen, tien)' > lp. *bal'dá* 'vierus': (postp.) *bal'dii* 'vierseen', *bäldást* 'vieressä, vierestä'. Ruotsinlapissa esiintyy karj.-aun. sanan alkuperäisvastine **buol'dá* (mm. L *puolta*) 'vuoren-, mäenrinne; metsä, koivikko'. Vrt. SKES II s. 478.

Lapin kohdalta on vielä kysyttävä, ovatko pari substantiivin *vierrá* 'harju' homonyymia samaa alkuperää kuin se. Luulajan- ja turjanlapin välisellä alueella tunnetaan sana(t) *L vierra*, *N fierrá*, *I viera*, *Ko. vierr^(a)*, *Kld.*, *T vierr^(a)*, merk. kaikkialla 1. '»heinävieri» 1. iso rengas kenkäheiniä' (L myös 'sukisauvan sompa', T myös 'kerä, sykkyrä yl.'). 2. 'ahkion kaari' (L, N murteittain myös 'veneen kaari', N, I myös 'kankaalla päällystetty sarvimainen ontto puukappale, joka oli kiinnitetty entisaikaisen naisenlakin päälliseen', I myös 'kolttanaisen lakin puolikuun muotoinen, punaverkainen otsakappale, johon on ommeltu helmikoristeita', L myös [jos tähän]: 'pyöreä laakso, kattilalaakso'). J. Qvigstadin arvelun mukaan (ks. *Nordische Lehnwörter im Lappischen* s. 150) *fierrá* 'eine Rolle Schuhheu' saattaisi olla skandinaavisperäinen, vrt. norj. murt. *kvere*, mm. 'en sammenvreden Visk el. Kvast til at skure el. tørre med' (Ross, *Norsk Ordbog*). Tämä ei ehkä ole mahdotonta, mutta eräissä etymologisissa sanakirjoissa viitataan norj. murreosan osalta sanueeseen, jossa on sanansisäinen konsonanttiyhtymä *-rv-*. Rengasta ja kaarta merkitsevien sanojen yhdistäminen ei kohtaa vaikeuksia; ovathan esim. sm. *vanne* ja sen vastineet karjalassa, lydyssä ja vepsässä murteittain (jousen) *kaaren* synonyymeja. Toisaalta voisi semanttista yhteyttä uumoilla sanojen *fierrá* 'R o l l e' ja *fierrát* 'r o l l e n' välillä. Edelleen on huomattava, että maasto-termi *vierrá* (< *vēre) on lapissakin ollut rinteiden t. viettävän reunan nimenä, kuten edellä tarkasteltu *vierrát* (N *fierrát*) 'raueta rinteeksi jne.' osoittaa, vaikkakin käsite 'rinne' on lapin murteissa sittemmin saanut monia muita nimityksiä, joiden tieltä *vierrá* on tässä funktiossa joutunut melkein kokonaan väistymään; huom. kuitenkin uumajanlapin *veärra* 'Steigung'. Juuri merkityksen 'rinne, vino reuna' metaforista käyttöä (tai sitten elliptistä: *vierrá* < *vierrá-muorrá 'reunuspuu' tms.) voi edustaa *vierrá* (N *fierrá*) 'ahkion kaari', vrt. esim. sm. murt. *rinne* : *tonon r.* 'uunin sivuhirret' (ks. SKES III s. 802), *vieripuu* (Lönnr. lis.) 'sido- l. kanträd': »sudenkuopan partailla on vieripuutu».

Vaikeamman ongelman tuottavat *vieri* ja lp. *vierrá* 'harju' -sanojen mahdolliset mordvalaiset vastineet. Y. H. Toivonen on sellaiseksi ehdottanut sanaa *víř* 'metsä', ks. FUF 20 s. 141. Etymologian semanttinen puoli ei anna huomauttamisen aihetta. Suhdetta 'metsä' ~ 'vuori, vaara' osoittavana Toivonen itse mainitsee lp. sanan *varre* 'vaara', jonka pääasiallinen merkitys venäjänlapissa on 'metsä'. Muita: lpR **buol'dá* (= L *puolta*) 'mäen-, vuorenrinne; metsä, koivikko'; sm. *vuori*, syrj. *vgr* 'metsä', votj. *vir* 'ylänkö, kumpu, kunnas', ? ostj. *wor* 'metsä', ? vog. *wār*, *wār* id.; ostj. *unt* 'metsä, salo; vuori'. Kahtalaisuudesta 'metsä' ~ 'reuna, ääri, sivu, vieri' ei liioin puutu esimerkkejä. Tämän kirjoittaja on käsitellyt lapin adverbivartaloa *mæč'čē-*, joka merkitsee 'reuna, ääri, sivu' ja samalla 'metsä' ja jonka alkuperäisvastineiksi soveltuvat sm. *metsä* sekä unk. *messze* 'kaukana, kauas'; ks. Verba docent s. 139–143, missä myös esitetään, kuinka muutoksen 'reuna, ääri' > 'metsä'

voidaan ajatella sm.-ugr. muinaismaisemassa tapahtuneen. Ostj. sanalla *ur* 'särmä jne.' (ks. yllä) on paikoin myös merkitykset 'metsikkö, metsä, salo, metsää kasvava alue'. Hyviä ieur. paralleelitapauksia on usein mainittu: ruots. *mark* 'maa, keto, vainio, alue', isl. *mörk* 'metsä, erämaa' (< germ. *markō-; lainaa germ. kielistä ovat ital. *marca* 'seutu, jnk alueen rajaseutu' ja ransk. *marche* 'rajamaakunta, raja'), lat. *margo* 'reuna, parras, ääri; raja'; ven. *kraj* 'reuna, laita, syrjä, loppu(pää); maa, kolkka, seutu; (murt.) metsä' (> sm. *raja*); ven. *mežá* 'piennar; raja; (murt.) metsikkö', liett. *mėdis* 'puu, (oik. metsä)'. Sen sijaan äänteelliseltä kannalta mord. *yít*-sanan yhdistäminen tähän epäilyttää, koska ainakin säännöllisellä tavalla se olisi voinut kehittyä vain lähtömuodosta *vīre.

Enemmän huomiota ansaitsee tässä yhteydessä toinen mordvan sana, nim. (vkmord. *ver >) E *véř-*, M *véř-* 'yläpuoli, ylä-', josta muodostetaan adverbitt E *véřde*, M *véřde* (ablatiivi, sm. partitiivin vastine) 'ylhäältä, yläpuolelta, päältäpäin', E *véře*, M *véře* (luult. < vkmord. *ver-na, siis vanha essiivi) 'ylhäällä, yläpuolella, korkealla', E *véřej*, -*v*, -*ř*, M *véři* (*ř*-latiivi) 'ylhäälle, yläpuolelle, ylös, korkealle', E *véřga*, M *véřge* (prolat.) 'yläpuolitse, yläpuolelta, -lla, -lle'. Sana on defekti, luultavasti vain adverbivartalona käytetty. Tosin Aug. Ahlqvist mainitsee mokšasta sg. nominatiivin *vär*, käänn. 'Gipfel, das Oberste eines Dinges' (Versuch einer Mokscha-mordwinischen Grammatik s. 91), 'oberer Theil, Gipfel' (mts. 180), samoin S. G. Potapkinin ja A. K. Imjarekovin sanakirja Mokšansko-russkij slovar' s. 61: *вяръ* (= *ver*) 'verh (= yläosa, -puoli, -kerros; kuomu, päälly; yläjuoksu, latva, huippu), vyś (= korkeus)', mutta muoto voi olla abstrahoitu. Vartalo *ver palautuu joko asuun *vēre (vrt. sm. *kieli* ~ vkmord. *kel > E *kel*, M *kel*) tai *vāre (vrt. sm. *kāte* ~ vkmord. *ked > E *ked*, M *ked*). Toivonen on olettanut (FUF 18 s. 186—187) mord. sanaa joko vanhimpaan kerrokseen kuuluvaksi, ieur. juuresta *uer-saaduksi lainasanaksi tai suorastaan sm.-ugr. ja ieur. kielten yhteissanaston perinnöksi. Jälkimmäiseen vaihtoehtoon viittaa hänen mielestään se, että ieur. taholla tavataan vain tuon juuren johdoksia, kun taas sanaa, joka sellaisenaan vastaisi mord. sanavartaloa, ei ole todettu. Ieur. originaalin *uer- (sen merkitykseksi oletetaan 'kohota, nousta', ks. N. M. Šanski [toim.], Etim. slov. russkogo jazyka I: 3 s. 68) normaali jatkaja sm.-ugr. kantakielessä olisi ollut *vere, mutta koska tällainen sana olisi tullut veren nimityksen homonymiksi, se olisi hyvinkin saattanut muuntua edeltävää vokaalia monissa kielissä joko pidentäneen tai avartaneen -*r*-:n myötävaikutuksella asuun *vēre tai *vāre. Äänteellisesti etymologia siis voisi olla hyväksyttävissä. Mutta muut seikat puhuvat sitä vastaan.

Toivosen mainitsema suoranaisen ieur. vertauskohdan puute on epäilemättä selityksen pahin heikkous. Outoa olisi myös ikivanhan ieur. lainasanan esiintyminen vain yhdessä kielessä mutta siellä erittäin näkyvästi. Edelleen voi-

daan kysyä, miksi sm.-ugr. kantakieleen olisi omaperäisen *vülä-sanana (> sm. *ylä* jne., ks. Björn Collinder, FUV 69; Matti Liimola, Verba docent s. 160—163) rinnalle lainattu tarpeeton synonyymi. Erikoisesti on tähdennettävä sitä, että mordvassakin on sm.-ugr. *vülä säilynyt adverbivartalona eikä vain johdoksissa, joista tavallisesti mainitaan *vel-ks* 'das oben Gelegene, Oberes, Deckel' ja E *vel-lams*, M *vel'-tams* 'peittää'. Näitä adverbeja ovat E *velde*, M *velde* 'kautta, välityksellä', E *velga* 'kautta; yli', M *velf* 'ylitse, ääriä myöten, liikaa; (postp.) kautta, yläpuolelta', vrt. esim. B. A. Serebrennikov, Istoričeskaja morfologija mordovskih jazykov s. 253—254. Näyttää siltä, että kmord. *vel 'ylä-' on joutunut luovuttamaan huomattavan osan merkitysalastaan kahdelle sen funktioihin pyrkineelle sanalle, joista toinen on ollut juuri *ver ja toinen *langâ (> E *lango*, M *langa*) 'Oberfläche, Äusseres'. Tällöin *vel on, kiintoisaa kyllä, ruvennut putoamaan korkeusasteikossa alemmas, jonkin k a u t t a tapahtuvan liikkeen tms. määreeksi. — Collinder ei mainitse etym. sanakirjassaan Toivosen mord. *vet-*, *vet'*-sanalle esittämää etymologiaa, ja Aulis J. Joen asenne siihen on kutakuinkin kielteinen, ks. SUST 151 s. 342.

Tuntuu melko selvältä, että kmord. *ver on alun perin ollut nomini, jonka merkitys on ollut jotenkin sidoksissa korkeusasteikon ylärajaan (siis 'ylä-, päällispinta, -puoli', 'korkea', 'huippu', '[vuoren] laki', 'latva', 'kukkula' tms.) ja joka puhtaasti mordvalaisen erikoiskehityksen johdosta on saanut nykyisen abstraktisen luonteensa. Toisin kuin *vel ja *langâ ei *ver ole yleensä tullut käytäntöön postpositioivartalona. Nykykieliopit eivät mainitse sen taivutusmuotoja postpositioiden joukossa, ja F. J. Wiedemann ilmoittaa havainneensa vain kerran erzän muotoa *värde* 'oberhalb, über' käytettävän näin: *katšamo aštši velksen värde* 'der Rauch steht über dem Dache'. Tosin hän pitää mahdollisena, että tästä vartalosta muodostettuja postpositioita olisi enemmänkin, nimenomaan koska Ahlqvist (mts. 91) lukee *vär*-kantaiset muodot postpositioihin, ks. Grammatik der Ersamordwinischen Sprache s. 96—97. Kuitenkin herää kysymys, onko Ahlqvist mahtanut tehdä kyllin tarkan eron postpositioiden ja adverbien välillä. Postpositioivartalot edustavat usein kielen sanaston vanhimpia aineksia, jotka ovat kulkeneet pitkän taipaleen konkreettisesta abstraktiseen. Mord. *vet-*, *vet'*-sanana kehitys tässä suunnassa on jäänyt puolittiehen, mikä on ehkä osoitus juuri siitä, että se on vielä verraten myöhään ollut jonkin konkreettisen käsitteen nimi. Sanan yhtäläisyys lp. sanan *vierrä* 'harju, kunnas' kanssa käy ilmeiseksi. Korkean maankohdan sekä käsitteiden 'ylä-', 'korkea' nimet ovat luonnollisestikin usein samaa kantaa. Esim. ruots. *hög* 'kasa, läjä' ~ *hög* 'korkea'; ven. *verh* (johdettu em. ieur. *uer-juuresta; merkityksistä ks. yllä), yleinen myös adverbijaprepositioivartalona: *verh* 'ylhäälle', *naverhü* 'ylhäällä', *naverh* 'ylös', *svérhu* 'ylhäältä', *sverh* 'yli', *póverhu* 'päältä-, päällä-, päällepäin, yläpuolelta, -puo-

lella, -puolelle', *povérh* 'päällä, päälle, yli, ylitse, yläpuolella, -puolelle'; syrj. votj. *jil* 'yläpää, -puoli, latva, huippu', (postpositioidena käytettyjä sijamuotoja, joilla on usein pelkkä paikallissijojen päätteiden funktio, käänn. saks. 'auf', 'in', 'oben', 'von', 'von oben', ven. 'na', 's[o]', 'o[b]':) *jile* (illat.) 'päälle, ylös', *jilin* (iness.) 'päällä', *jilis* (elat.) 'päältä, yltä'. Lähinnä kai 'huippu' on se merkitys, joka *ver-sanalla on ollut ennen sen muuttumista adverbivartaloksi. Asteikon alimmalla tasolla tapaamme mordvassa vastaavanlaisen ilmiön: konkreettista käsitettä 'maa' tarkoittava E *mastor(o)*, M *mastâr*, joka yleensä taipuu sisäisissä paikallissijoissa (esim. M *lo-maïón ma-stârsa* 'vieraassa maassa'), voi esiintyä myös adverbivartalona, jonka merkitys on kuvaannollinen, so. 'maan (t. lattian) taso'. Semanttisen erikoisluonteensa johdosta adverbivartalo on mukautunut toiseen, suomen yleisiä paikallissijoja läheisesti vastaavaan taivutustyyppiin (siitä vielä s. 174): E *mastordo* 'lattialta (ottaa jtk)', *mastoro* 'lattialla, maassa', M *mastâru* (< *mastârêŋ) 'alas'. — Merkityso-pillisena paralleelitapauksena huom. esim. vir. *maha* 'hinab, hinunter', *maas* 'darnieder, unten, ab', *maast* 'von unten' (Wiedemann, Estn.-d. Wb. s.v. *mā*).

Tarkastelu johtaa siis otaksumaan, että *vêre on ollut alkuaan kukkulaa, harjannetta, kenties vuortakin merkitsevä sana. Miten siihen suhtautuu sm.-perm., mahdollisesti jo sm.-ugr. ajalta peräisin oleva *võre? Ilmeneekö tässä samanlainen etu- ja takavokaalisten muotojen rinnakkaisuus kuin sanoissa *sarana* : *säränä*, *sasu* : *säsy*, *tuhma* : *tyhmä* yms.? Ehkä niin, mutta toisaalta *võre-sanan alkumerkitys on saattanut olla 'metsä', jolloin se on ollut eri sana kuin *vêre ja vain sattumalta sitä muistuttava.

Rohkeaa mutta tuskin kuitenkaan aivan ins Blaue hinein lienee mietiskellä, että jos *vêre-sanalla oli esimordvassa myös sivumerkitys 'metsäharjanne, metsää kasvava kukkula' (kuten lp. sanalla *vierrâ* 'harju'), niin tältä pohjalta sana olisi saattanut jakautua kahdeksi: *vêre olisi jatkajassaan *ver läpikäynyt säännöllisen äännekehityksen ja päätenyt merkitykseen 'huippu; korkeus', kun taas säännötön muunnos *vîre (> *vir) olisi tullut metsän nimitykseksi. Viimeksi mainitun sanan synty saattoi tietenkin käydä päinsä vain siinä tapauksessa, että kantamordvalaisen kansan asuinseutujen metsät kasvoivat ylävillä paikoilla. Näin ehkä saataisiin tuo mordvan yksinäinen *jit*-sanakin kiertoteitse pelastetuksi siihen katraaseen, johon Toivonen sen halusi sijoittaa.

Mutta vielä on kaskessa vierrettävä kanto. Sanaparin sm. *vaara* ~ lp. *varre* 'vaara; (lpK myös) metsä' ensin mainitun jäsenen levikkialue murteisamme on sellainen, että se voisi olla sangen vanha lappalainen lainasanakin. Jos taas *vaara* olisi tunnettu myös lounais- ja hämäläismurteissa, olisi yleislappalainen *varre* katsottava lähinnä lainaksi suomesta. Vertailevasta sm.-ugr. näkökulmasta on ims. *ā* nim. ensi tavussakin myöhäsyntyinen äänne,

eikä ole yhtään varmaa todistetta sen esiintymisestä vielä varhaiskantasuomessakaan eli sm.-lp. kaudella. Lp. ensi tavun »heleä» *a* on suomeen lainautuneissa sanoissa säännöllisesti substituoitu *ā*:lla alkup. yksinäiskonsonantin edellä, esim. *kaara* 'puuvati' < lp. *garre* (< sk.); *naakia* 'ryömiä' < lp. *njākkāt*; *naala* 'tapa, laatu' < lp. *nalle*; *naali* < lp. *njällā*; *vaana* 'niukka; puute' < lp. *vadne* (< sk.). Mikäli *vaara-*, *varre-*sanueessa vain lappalainen haara edustaa varhaiskantasuomen pystysuoraa perua, niin *varre* edellyttää ensi sijassa alkumuotoa **värä*; tämän ohella tulisi, tosin huomattavasti harvinaisempana vaihtoehtona, kyseeseen myös **vara*. Nyt ei oikeastaan mikään estä johtamasta myös mord. *véř-*, *véř-*sanaa muodosta **värä*. Toisen tavun **ä:n* (**a:n*) kato ei kylläkään ole mordvassa normaali ilmiö, mutta sporadisesti sitä esiintyy melko usein, ja olipa sanamme vkmord. asu **ver* (alkup. **e-vartalo*) tai **verə* (alkup. **ä-vartalo*), se oli adverbivartalona ilmeisesti predestinoitu — vartalokonsonanttinaan olevan soinnillisen yksinäiskonsonantin takia — mukautumaan siihen arkaistiseen taivutustyyppiin, jonka tuntomerkkejä ovat konsonanttivartaloiset erosija (so. ablatiivi, esim. E *al-do* 'alta') ja olosija (so. **ə-*, **ə-*päätteinen muoto — essiivi?, esim. E *al-o* 'alla'). Erityisen valaisevaa on mokšan vokaalivartaloisesta substantiivista *šite* 'syrjä, laita, reuna, ranta; rinne; puoli, seutu' (~ ? sm. *syrjä*) muodostettujen tämäntyyppisten adverbien konsonanttivartaloisuus: *šit-de* 'ulkopuolelta, ulkoa', *šit-e*: *omba š.* 'toisella puolen', *fke š.* 'yhdellä puolella. (Ks. Raija Bartensin katsausta tämän adverbityypin taivutukseen FUF 38 s. 247—253, erittäinkin s. 249.)

Jos siis lp. *varre* on < **värä*, niin mord. *véř*, *véř* voisi vastata sitä yhtä hyvin kuin sanuetta sm. *vieri*, lp. *vierrā* (< **vēre*). Kummasta alkumuodosta lähdettäisiinkin, alkumerkitys 'ylänkö, kukkula' olisi lapissa säilynyt mutta muuttunut mordvassa abstraktiseksi. Jos taas lp. *varre* on < **vara*, niin silloin mord. sana voitaisiin yhdistää *vieri*, *vierrā* -sanapariin ilman toista vaihtoehtoa. Jo varhaiskantasuomessa olisi **vēre* 'ylänkö, kukkula' saanut sivumerkityksen 'rinne, viettävä reuna' (huom. todistusvoimainen verbipari sm. *vierrā*, lp. *vierrāt*). Se olisi sittemmin itämerensuomessa laajentunut nykyiseen funktioonsa, alkuperäistä yleisempään mutta ei kuitenkaan niin abstraktiseen kuin se, jonka tämä suomalais-volgalaisen kauden maastotermi mordvassa sai.

Edellä on vilahdellut sellaisia rekonstruktioita kuin **vēre*, **vire*, **vōre*, **värä* (**vara*), jotka kaikki olisivat tarkoittaneet lähisukuisia käsitteitä. Yhtäläisten käsitteiden nimet pyrkivät usein myös äänteellisesti sarjautumaan. Sitähän nämäkin sanat osoittavat ja samalla ehkä jonkin vanhan deskriptiivisen »ytimen» olemassaoloa. — S. 170 on *vuori*-sanan vastineiden joukosta ostj. *wor* ja vog. *wār*, *wor* 'metsä' merkitty epävarmoiksi. Ne on tähän yhteyteen liittänyt W. Steinitz, Dial. u. etym. Wb. d. ostj. Sprache II s. 159. Ostj.-vog. sanaparissa on kantaobinogr. **o*, joka on täällä yleisin sm.-ugr. **v:n* edustaja;

sen sijaan ainoatakaan varmaa esimerkkiä sen palautumisesta *ō:hon ei tunneta. Siitä syystä on Steinitzin etymologia varustettava kysymysmerkillä, mutta hylättäväksi sitä ei sovi leimata. Onhan alkuperäisiä *ō-sanoja kaiken kaikkiaan vähän, koska pitkät vokaalit ovat olleet paljon harvinaisempia kuin lyhyet. S. 169 mainittu ostj. *ur*, murt. *wür*, *wur* 'särmä, harjanne', johon Steinitz (mp.) rinnastaa vog. sanan *ör*, *ur*, *wur* 'Kante, Rand; Bergrücken', edellyttänee k.ostj. asua *wur, kun taas vog. sana kaiketi < kvog. *wür (vrt. Steinitz, *Gesch. d. ostj.* Vok. s. 76—77, *Gesch. d. wog.* Vok. s. 274). Ostj. *u* sekä vog. *ū*, josta vog. *ǔ* lienee useimmiten kehittynyt, on esimerkkien kiistattomassa enemmistössä sm.-ugr. **a:n* edustaja. Niin ollen kyseiset obinugr. sanat voisivat vastata lp. *varre*-sanaa siinä tapauksessa, että sen alkumuoto olisi takavokaalinen *vara. Steinitz asettaa ostj. sanakirjassaan ostj.-vog. *ur*-sanana alkumerkitykseksi 'Kante, Grat', mikä tuntuukin loogiselta. Lapin sanan sukujuurten mahdollinen ulottuminen obinugr. kieliin osoittaisi ainoastaan sitä, että särmän, reunan nimitys olisi jo sm.-ugr. aikana saanut sivumerkityksen 'harjanne'.

2. Siihen 'laidan, reunan' käsitepiiriin, jossa edellä liikuttiin, on saattanut alkuaan kuulua sellainenkin suomen sana kuin *huuli*. Sillä on samaa tarkoitettava vastine kaikissa ims. kielissä, ks. SKES I s. 92. Kauempaa vastineita ei ole esitetty, ja ainakin nykymerkityksessään sana on selvästi nuori. Suomalaispermiläinen huulen nimitys on sm. *turpa* (ims. vastineineen), mordE *turva*, *toroa*, M *tōroa*, tšer. *түрβө*, *түрβә*, *түрβё*, *төрβә*, syrj. *тырп*, votj. *тырпи* (syrj. > ostj. *törəp*). Vielä vanhempi sana on lp. *bávsá*: gen. *bák'sám(á)*, Et. *báns'ámeg*, U *biŋŋsama* (sanassa alkup. *-ŋs- tai *-ŋš-; suomessa sitä vastaisi *peiseme ~ **pīs-* ~ **pūs-* t. **peiheme-* ~ **pih-* ~ **pūh-*), ostj. *pəðəm*, -*A-*, -*t-*, -*D-*, -*l-*, vog. *pətəm*, *pɛ-*, *pi-*, *pitmi*, samJur. *pipiti*², *pipčín*, T *feabteŋ*, Jen. *fite*², *pite*², O *peptej*, *peptel*. Mikäli *huulen* ikä ulottuu myöhäiskantasuomen tuolle puolen, niin sen alkuperäinen äänneasua on ollut *šule.

Lapissa on sana, joka sekin voi palautua mainittuun alkumuotoon (tai vaihtoehtoisesti asuun *süle), nim. N *sullá*, L, I *sulla* 'suunta; jtkak suunnilleen vastaava määrä, jtkak muistuttava ulkonäkö t. muoto'; äännesuhteesta vrt. sm. *kuule-* ~ lp. *gullá-*. Sanasta *sullá* käytetään nominatiivia melko harvoin, esim. N *sullá gál læ* 'yhdenäköisyyttä kyllä on'. Tavallisempia ovat muut sijat, esim. sg. akk. N *sulá: diedam s.* 'tiedän (sen) suunnilleen, minulla on (siitä) vihiä'; sg. illat. L *sullai*, N *sullii*, I *suulan*: L *táhk tá värē sullai* 'sen vaaran suuntaan', *árjeli s.* 'etelään päin', N *nū sullii* 'suunnilleen niin', *læ ædnes s.* '(hän) muistuttaa äitiään', I *počuuŋ maneh pięga suulan* 'porot menevät tuulen suuntaan (nim. vastatuuleen)', *toho s. sdármuj* 'siihen suuntaan puhui'; sg. lokat. L *sulān*, N *sulást*, I *suulast*: L *tā värē sulān* 'tuon (kaukaisen) vaaran suunnassa (on esim. laidun)', N *dobbě sulást* 'sielläpäin', I *lii nuuham suulast* 'on lopuillaan, loppumaan päin'; pl. gen. L *sulāi*, N *sulái*, I *suulaj*: L *táhk*

sulāi tat val lä 'sinnepäin se on', N *dággō sulāi* 'sielläpäin', I *toho suulaj* 'tuohon suuntaan, tuonnepäin'; pl. lokat. N *sulāin* : *dobbē s.* 'sielläpäin'. Inarinlapista mainittakoon yhdyssana *sullamuora* (*muora* 'puu') 'mittatikka verkkoa kudottaessa (siihen oli merkitty erikokoiset silmät)'. Johdoksia ovat mm. N *sullā-lāgā(i)* l. *sullāl(ā)* adv. 'niin lähellä toinen toistaan, että voidaan olla kosketuksissa'; N *sullāsās*, I *sullasaž* 'jnk kaltainen, tapainen, suuntainen': I *ton s. aaiga* 'sensuuntainen aie'; L *sullatit* (= N *sullādit) 'aikoa, harkita, suunnitella, yritellä jtk', (edellisen frekv.johdos:) N *sullādād'dāt*, *-dāllāt* id.; L *sulāstit* (= N *sulāstit) 'arvioida, mittailla', (edellisen kausat.johdos:) N *sulāstāt'tet* 'muistuttaa jtk'. Tähän yhteyteen kuuluva verbi *sul'det* on mielenkiintoinen ensinnäkin siksi, että sen levinneisyys on melkoista laajempi kuin kantasanan *sullā*: lpR (Lindahl—Öhrling) *suldet*, N *sul'det*, I *sulded* 'mitata, verrata, onko jokin yhtä pitkä tai samankorkuinen kuin jokin toinen', Ko. *syļŋeD* 'venyttää (esim. jääverkko l. »juomus» suoraksi jäälle)' — venäjänlapissa sanan merkitys näyttää kehittyneen omaan suuntaansa, (edellisen moment.johdos:) I *suldelid* esim. *tuon viärman kalga s.* 'tuohon verkkoon täytyy verrata (jotta tekeillä olevasta tulisi samankokoinen)', (*sul'det*-verbin refl.-johdos:) T *suṽ^dtađe^d* (=N **sul'dadit*, johdostyypistä ks. Nielsen, Lærebok i lappisk § 273) 'kurkottaa'. Johto-opillisesti *sul'det* kuuluu niihin verraten harvinaisiin verbeihin, jotka on muodostettu *-ta-, *-tä-suffiksilla substantiivin yksitavuisesta konsonanttivartalosta, kuten myös esim. *vār'det* 'vuotaa verta' < *vārrā* 'veri'. Vielä kolmannessakin suhteessa tämä sana on huomion arvoinen: se osoittaa edelleenjohdoksineen kantasanan *sullā* olleen aikoinaan tunnettu idässä turjanlappia myöten.

Toisellakin tavoin voidaan todistaa *sullā*-sanan esiintymisalueen itärajan ulottuneen ohi inarinlapin, jossa se nykyisin tietävästi sijaitsee. Karjalan kieli tuntee selvästi lappalaisperäisen sanan *šūlu* (Petsamo—Kiestinki), *-l-* (Rukajärvi) 'suunta': *oikieta šūluo kum mänet*; *heän läksi tätä šūluo*. Karj. sanassa on lp. *u* korvattu *ū*:lla samoin kuin esim. sanassa *luusua* 'joenniska' < lp. *luspē* (L), *lusme* (I) id.; *u*:sta lp. toisen tavun »tummaa» *a*:ta vastaamassa vrt. esim. *pounu* 'mätäs' < lp. *bow'dnā*; *roukua* 'äännellä (porosta)' < lp. *ruow'gāt*; *ulku* 'verkkovave' < lp. (*h*)*ol'gā*. Lainanantajana on tässä tapauksessa ollut joko venäjänlappi tai joku muinainen itäinen murre, esim. Kuolajärvellä tai Vienan Karjalan keski- ja pohjoisosien »Villissä Lapissa» puhuttu.

Mutta miten *huuli* ja lp. *sullā* olisivat semanttisesti yhdistettävissä? Vastauksen voi antaa edellä mainittu huulta merkitsevä mordvan sana E *turva*, *torva*, M *tārva* (kirjoitetaan mokšan kirjakielessä *mpoa* = *trva*). Sillä on mokšassa myös merkitys 'jkn reuna, laita, ääri, parras, vieri, ranta', esim. *lej t(ə)rvāsa* 'joen rannalla', *viř t.* 'metsän reunassa l. laidassa'. Eräät sijamuotojen käytännöt luetaan postpositioihin: *t(ə)rvāv* (latiivi): *ne-škə-pe-řānkəñ jo-řaftəšk viř t.* 'teimme mehiläistarhan metsän viereen'; *t(ə)rvāva* (prolatiivi): *ki-tiāñ t. o-řafīāřt šuftānā-t* 'teiden varsille on istutettu pieniä puita'; *t(ə)rvāsa*

(iness.): *ve·l'naš a·šči jo·fsi lej t.* 'pikku kylä on aivan joen ääressä'; *t(š)·rva·sta* (elatiivi): *lotk' t. tuk* 'siirry pois kuilun partaalta'. Mokšassa on siis tapahtunut merkityksenkehitys 'huuli' > 'laita, reuna'. Jossain muualla muutoksen suunta saattaa olla päinvastainen eli siis 'reunasta' voi tulla 'huuli'. Juuri näin lienee kantasuomessa käynytkin. Oletettavasti varhaiskantasuomi tunsii koko joukon enemmän tai vähemmän synonyymisia reunan nimityksiä, kuten *sy·rjä*, **vère* ja myös **šüle*. Myöhäiskantasuomeen tultaessa niiden luku lienee yhä kasvanut: omaperäinen oli *ääri*, mahdollisesti balttilaisperäinen *reuna*, ja skandinaavisia lainoja olivat *laita*, **kalđas* (> sm. *kallas*) ja **parđas* (> sm. *parras*). Mutta *huuli* oli pudonnut joukosta. Syy on nähtävissä: vanha huulen nimitys *turpa* oli pejoratiivistunut nykyiseen merkitykseensä, ja tilalle tarvittiin affektiton sana. Jostain syystä siksi valittiin reunaa, laitaa merkitsevä *huuli*.

Rinnastus *huuli* ~ lp. *sullá* edellyttää, että vksm. **šüle* on lapissa siirtynyt abstraktiseen funktioon. *Sullá*-sanantsemanttinen kehitys on ehkä ollut 'reuna, laita' > 'vieri, vierus' > 'ääri, kaukainen seutu (vrt. sm. *maan ääri*)' > 'suunta'. Tällaista muutosketjua voi luonnehtia pisteen suoraviivaiseksi etäännyttämiseksi lähtökohdastaan »taa näkörannan», kuten O. Manninen sanoisi. Kenties adverbi *sullálá·gái*, *sullálá* (ks. edeltä) sisältää viittauksen oletetun kehityssarjan toiseen vaiheeseen; tämä sanahan merkitsee pitkällä kairoilla melkein samaa kuin 'lähekkäin' eikä siten vielä kovinkaan paljoa poikkea merkityksestä 'vieretysten'. Myös johdos *sullásáš* 'kaltainen, jtk muistuttava' tuntuisi parhaiten selittyvän alkumerkityksen 'viereinen, äärellä oleva' pohjalta, vrt. sm. taholla *kaltainen* < *kallas* (ks. Hakulinen, mts. 284). Rinnakkais-tapauksia kahtalaisuudesta 'reuna, laita' ~ 'suunta' on useita. Esim. sm. *laita* 'reuna; suunta', mm. (Lönnr.) *laiva on laidalla* 'skeppet håller kosan', *erehtyy laidalta* 'tager oriktig kosa' (< skand., vrt. ruots. *led* 'suunta, reitti, väylä, tie'), jota Y. H. Toivonen päämerkitysten erilaisuuden vuoksi käsitteli kahtena eri sanana, vaikka epäröiden viittasikin niiden yhteisen alkuperän mahdollisuuteen (SKES II s. 271); ostj. *jir, jir* 'Kante (des Tisches usw.)', Rand, Seite, Grenze', vog. *jēr* 'Seite, Richtung, Gegend'; vog. *ör, (w)ur* 'Kante, Rand' (ks. edeltä s. 175), merk. myös 'Seite, Gegend, Richtung' ja edelleen 'Art, Weise, Ursache, Sache'; ven. *storoná* 'sy·rjä, sivu, taho, puoli, suunta'.

Täysin todistettuna ei sanojen sm. *huuli* ja lp. *sullá* yhteenkuuluvuutta voitane pitää siitä syystä, että oletettavaa alkumerkitystä 'reuna, laita', jonka avulla kyseiset sanat ovat semanttisesti nivottavissa yhteen, ei esiinny kummassakaan kielessä. Merkillistä sattuman leikkiä onkin se, että vaikka myös lapin murteet tuntevat useita särmän, reunan, laidan ja vieren nimiä, juuri vksm. **šüle*-sanantsemanttisen kehityksen erikoiskehitys kuljettanut sekä itäme-rensuomessa että lapissa pois sen synonyymien piiristä. Norjan- ja inarilapissa se on saanut rinnalleen nuoren tulokkaan *sun'de* (< sm. *suunta*, ks. SKES IV s. 1135), joka on selvästi suositumpi kuvaannollisessa mielessä.

Etymologische Beiträge

Erkki Itkonen

1. Das fi. Wort *vieri*, *viere-* 'Rand, Saum, Kante, Seite' und das Verb gleicher Herkunft *vierrä*, *viere-* 'rollen, fließen, gleiten, stürzen' haben bekanntlich im Lappischen Entsprechungen: *vierrä* 'Steigung, Hügel, Anhöhe, Landrücken' und *vierrät* 'rollen; abrutschen, abgleiten, hinabrollen (einen Berghang hinab, von Schutt und Steinen)'. Frühurfi. **vēre-* ist ein in den fiu. Sprachen übliches Nomenverbum gewesen, das als Substantiv offenbar 'Abhang, Abfall eines Hügel bzw. eines hohen Sandufers' und als Verb 'abfallen (z.B. ein hohes Ufer); herunterrollen (Steine und Schutt eine solche Böschung entlang)' bedeutet hat. In dem fi. Substantiv *vieri* hat sich die metonymische Bedeutungsentwicklung 'Abfang, Abfall' > 'Kante, Rand' > 'Platz unmittelbar neben etw.' vollzogen. Lp. *vierrä* hat offenbar die älteste Bedeutung des frühurfi. Substantivs *vēre 'Hügel, Anhöhe' beibehalten (die ebenfalls alte Bedeutung 'Abhang, Abfall', die sich im Lappischen nur rudimentär erhalten hat, weist den Synekdoche-Wandel »totum pro parte« auf).

Als Entsprechung der Wörter fi. *vieri*, lp. *vierrä* eignet sich aus dem Mordwinischen E *veř*, M *vsř* 'Oberseite, Oberes, Ober-', als dessen Urbedeutung 'Hügel, Berg' angenommen werden kann. Für derartige semantische Beziehungen sind Parallelfälle vorhanden. Es ist jedoch nicht unbedingt sicher, dass das mordwinische Wort in diesen Zusammenhang gehört, denn es kann ausser auf die Lautgestalt *vēre auch auf die Lautgestalt *vārä zurückgehen und im letzteren Fall

dem lp. Wort *varre* 'bewaldete Anhöhe' entsprechen. Das lp. Wort (dessen fi. Pendant und Synonym *vaara* wahrscheinlich ein altes lappisches Lehnwort ist) setzt nämlich in erster Linie gerade die Urform *vārä voraus. Als seltenere Alternative käme die hintervokalische Ausgangsform *vara für das lp. Wort in Frage. Falls diese Alternative richtig wäre, könnte man mordw. *veř*, *veř*, lp. *vierrä* und fi. *vieri* mit ihren ostseefinischen Entsprechungen als Fortsetzungen von *vēre erklären. Die Entsprechung von lp. *varre* könnte dann ostj.-wog. (*w*)*ur* 'Bergrücken, Wald' sein. Eine dritte, den obenerwähnten Wörtern lautlich und semantisch nahestehende Wortfamilie ist fiu. *vōre > fi. *vuori* 'Berg', syrj. *vgr* 'Wald', wotj. *vjr* 'Anhöhe, Hügel', ?ostj. *wor* 'Wald', ?wog. *wār* id.

2. Fi. *huuli* 'Lippe' kann mit dem ihm lautlich genau entsprechenden lp. Wort *sullä* 'Richtung' verbunden werden, wenn man annimmt, dass die gemeinsame frühurfi. Urform dieser Wörter *šule 'Rand, Kante' bedeutet hat. Im Mordwinischen hat das Wort *šrva* 'Lippe' auch die Bedeutung 'Rand, Kante, Ufer'. Im Späturfinnischen wäre der Bedeutungswandel 'Rand, Kante' > 'Lippe' deshalb nötig geworden, weil sich die alte Bezeichnung für Lippe, *turpa* (~ mordw. *šrva*, usw.) zu ihrer heutigen pejorativen Bedeutung 'Schnauze, Maul' entwickelt hatte. Für das Lappische wäre wiederum die Entwicklung 'Rand, Kante' > 'Richtung' anzunehmen. Es gibt in den einzelnen Sprachen zahlreiche Wörter mit diesen beiden Bedeutungen.

Osoite:
Address:

Tutkimuslaitos Suomen suku
Fabianink. 33
00170 Helsinki 17